

волонтерской работы и особенности ее организации. Определены условия развития волонтерского движения: наличие группы единомышленников, выступающих инициаторами и координаторами волонтерской деятельности; учет специфики мотивационной структуры добровольцев по отношению к участию в волонтерской деятельности; обеспечение благоприятного морального климата, престижности, создание «моды» на волонтерское движение; использование значимой для добровольцев деятельности как основы волонтерства; использование волонтерства как способа повышения социального статуса человека.

Ключевые слова: волонтер, волонтерская деятельность, волонтерское движения.

SUMMARY

Mikhaylichenko O. Volunteering as a factor of development of social activity of the individual.

The article reveals the essence of volunteering as a factor of development of social activity of the individual. It identifies the key characteristics of volunteer work and especially its organization.

The basic types of volunteer activities:

- *remuneration. Volunteers must not engage in volunteer activities mainly for financial profit, and any financial reimbursement should be less than the value of the work performed.*
- *goodwill. Although the motivation to participate in volunteer activities may always consist of several reasons including pressure from colleagues (or parents) and debt to society, yet these activities should be carried out voluntarily, without coercion.*
- *brought favor. Must be a beneficiary – charity care (individual, non-profit organization or community) receiving assistance from one or several donors.*
- *the organizational structure. Volunteering can be organized or unorganized, carried out individually or in groups, public or private organizations.*

There are several types of volunteering:

- *mutual aid or self-help. People engage in voluntary activities to help other members of the same social group or community.*
- *charity or service for the benefit of others. The primary beneficiary is not a member of the group member is a volunteer, and the third party.*
- *participation and government. The role of individuals in the administration – from representation in government advisory bodies to participation in local development projects.*
- *education or promotion of any questions concerning certain groups.*

It is concluded that today volunteers are the people who are not limited to paid work and normal life duties, and spend time and effort on things that do not bring them material gain. They do it because their work is useful to others and brings satisfaction to themselves.

Key words: volunteer, volunteering.

УДК 373.3.015.31:17.022.1

Ю. М. Шевченко, В. І. Абламонова
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкриваються питання визначення шляхів формування духовно-моральних цінностей як основи духовного виховання молодших школярів.

Методологія сучасного процесу формування духовно-моральних цінностей як основи духовного виховання молодших школярів представлена системним, особистісно орієнтованим, діалогічним, діяльнісним, компетентнісним, аксіологічним, середовищним та антропологічним підходами та відображає взаємодію і взаємозв'язок фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми, що були застосовані під час дослідження. Результатами дослідження постають питання визначення підходів, різноманітних форм виховного впливу, залучення в навчальний процес завдань, що мають інтегрований зміст. Виховний процес має будуватися з урахуванням таких випадків, у яких учень постає перед необхідністю самостійного морального вибору. Через формування читацької компетентності, виховання дбайливого відношення до природи, збагачення та розвиток пізнавального досвіду дитини формується духовно-моральні цінності молодших школярів. Наголошується, що через спрямований на реалізацію різних напрямів виховання зміст навчальних дисциплін сприяє формуванню та засвоєнню духовно-моральних цінностей.

Ключові слова: духовно-моральні цінності, духовне виховання, молодші школярі, моральний вибір, читацька компетентність.

Постановка проблеми. Проблема, яка полягає в розвитку й вихованні духовності є однією з основних проблем сучасної педагогіки та психології. Основою духовно-морального виховання науковці бачать формування в особистості прагнення до найвищих загальнолюдських цінностей: милосердя, правди, справедливості, гуманістичних ідеалів злагоди; готовності поступитися своїми інтересами заради інтересів інших, переважання альтруїстичних мотивів; бажання робити добро людям і намагатися триматися подалі від зла. Міра сформованості даних рис особистості говорить про рівень її духовності.

Українська держава сьогодні переживає не лише економічно-фінансову кризу, криза охопила майже всі сфери життя людини – від економіки до культури, духовності. Однак, на нашу думку, системною кризою є саме духовна. Духовна криза виявляється у відчутті людьми безглуздості життя; у знеціненні людських законів; у повсякденному порушенні норм поведінки; у втраті людських цінностей; у руйнуванні старих орієнтацій та пріоритетів і несформованості нових. Молоде покоління прагне набути знань, умінь, навичок, які б допомогли в майбутньому, але майже не замислюється над тим, яке місце посідають духовні цінності в їхньому житті. Останнім часом усе більше суттєвого погіршення набувають моральні взаємовідносини між людьми. Це дедалі різкіше проявляється в поведінці не тільки досвідчених дорослих, юнаків, а й підлітків і навіть дітей.

Сьогодні є необхідним та дуже важливим повернення до вічних цінностей людства, переосмислення ідеалів, які мають закладати фундамент духовності як початкового напрямку подальшого розвитку людської цивілізації. Розвиток духовних якостей особистості має стати основним завданням існування людства та остаточною метою функціонування системи освіти й виховання.

Аналіз наукових досліджень. Вирішення даного завдання залежить від якісної організації процесу духовного виховання та розвитку молоді на всіх вікових періодах. Питання формування та діагностики моральних цінностей особистості учнів присвячені роботи: І. Д. Бех, Г. Г. Ващенко, Т. Д. Дем'янюк, С. І. Ожегов, В. Д. Шадриков та ін.

Значною мірою формування уявлень про ідеали, життєві пріоритети, загальнолюдські моральні цінності залежить від першого вчителя. Від основ, закладених учителем на початковому етапі виховання, залежить те, якими виростуть майбутні громадяни України.

Мета статті полягає у визначенні шляхів формування духовно-моральних цінностей як основи духовного виховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Духовний розвиток особистості – важливе завдання, яке отримала сучасна школа від українського суспільства. Законом України «Про загальну середню освіту» визначено одне з найважливіших завдань реформи освіти – створення умов для збереження духовного здоров'я наступних поколінь [4, 92].

Духовність особистості – це динамічне явище, яке формується та зазнає змін протягом усього життя людини, під впливом багатьох чинників [2, 106].

З роками розуміння духовності змінилося. У С. І. Ожегова ми бачимо: «Духовність – це внутрішні, моральні якості, якими керується людина, правила поведінки, етичні норми, що визначаються цими якостями» [10, 414].

Тобто, духовно-моральне вдосконалення людини відбувається протягом усього її життя. Під впливом рідних та близьких – батьків, бабусь, дідусів, найближчого оточення, навчального закладу й соціуму формується особистість дитини [1, 54].

Успішність духовно-морального розвитку особистості залежить як від внутрішніх, психологічних умов, так і від зовнішніх впливів.

Становлення духовного світу молодшого школяра відбувається за допомогою системного підходу. Він передбачає взаємозалежний, ієрархічний, відкритий і цілісний процес залучення учнів до загальнолюдських цінностей у постійному їх розвитку й саморозвитку, а також безперервність і наступність, тобто постійне урізноманітнення та ускладнення змісту й напрямів розвитку моральних чеснот, інтегрованість та комплексність, які полягають у взаємодії навчання і виховання, поєднанні зусиль сім'ї, школи, різноманітних дитячих об'єднань та позашкільних закладів у виховному процесі.

Т. Дем'янюк дає визначення духовно-морального виховання. Духовно-моральне виховання – цілеспрямований та чітко організований виховний процес, який сприяє духовно-моральному становленню особистості та веде до опанування і прийняття дітьми ієрархії загальнолюдських духовних цінностей [2, 205].

Процес, який полягає в духовно-моральному вихованні особистості, передбачає, насамперед, формування в молодших школярів таких рис духовної самосвідомості, як почуття віри, обов'язку, патріотизму, сумління, відповідальності; прояв самовідданої любові до ближніх, особистої позиції (готовності подолати різноманітні життєві випробування, уміння відрізняти добро від зла); духовно зумовленої поведінки (проявів духовної розсудливості, готовності служити людям і Батьківщині, доброї волі, милосердя); індивідуального духовного обліку послуху, терпіння. Отже, основною метою духовного виховання є пробудження в дитині бажання бути моральною.

Ураховуючи те, що дитині завжди доведеться обирати, сутність виховання буде полягати в тому, щоб людина, знаходячись між добром і злом, розвинула б в собі прихильність саме до Добра, потребу прямувати дорогою доброти, робила щоденний вибір на користь саме Добра.

Ступінь духовно-морального виховання особистості, як відомо, залежить від багатьох факторів, але суттєве значення має саме воля людини та її бажання стати кращою, несхожою на всіх. Існує багато різних шляхів реалізації та здійснення морального виховання. До них відносять: зразок батьків, дошкільні заклади, школу, позашкільні заклади, самовиховання, вплив навколишнього середовища тощо.

Але першочергову роль з наведених прикладів відіграють, по перше, сім'я, а, по-друге, – школа та позашкільні заклади. У сім'ї в дитині закладаються основи характеру особистості. Саме моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, стаючи фундаментом формування характеру та відношення до всього оточуючого, оскільки їх вплив переплітається з досить суттєвими переживаннями й вони є більш постійними [9, 362].

Крім впливу сім'ї на духовно-моральне виховання дитини, провідну роль у розвитку особистості молодшого школяра відіграє початкова школа. Велика робота, пов'язана з вихованням духовності починається ще в початковій школі, де вчителі закладають фундамент майбутньої особистості. Дитина в школі отримує всебічний розвиток завдяки різноманітній навчально-виховній діяльності: урокам, грі, праці, процесам взаємовідносин з оточуючими [6].

Одним із головних чинників духовно-морального виховання особистості є особистість педагога, який займається процесом виховання. У початковій школі, завдяки постійному спілкуванню з оточуючими та вчителем формується моральність дитини, збагачується її життєвий досвід. Радощі, хвилювання молодших школярів мають зв'язок із навчанням. Оскільки на уроці наявна взаємодія всіх основних елементів виховного процесу: мети, змісту, засобів, методів, прийомів та організації, то можна сказати, що навчання виховує особистість, а не так звані виховні моменти. Перераховані елементи навчально-виховного процесу у дбайливого

вчителя повинні бути спрямовані на усвідомлення переваг учнів як ними самими, так і їхніми однолітками. Саме це створює сприятливий емоційний стан у колективі, що є однією з умов успішного морального розвитку кожної дитини [9, 366].

Досить важливим є той факт, що успішний розвиток моральної вихованості дитини значною мірою залежить від того, як вона оволодіє позицією співучасника виховного процесу, від її активної участі в даному процесі. Ігнорування цього вчителем у виховному процесі призводить до типового моралізаторства та дидактизму, коли дитині надається роль пасивного слухача, у якого моральні сентенції дорослих, за влучним висловом А. Макаренка, відкладаються у вигляді «особливої педагогічної солі» [5, 66].

Тож, аби отримані моральні знання стали для молодшого школяра особливо значущими, учні мають бути задіяні в різноманітні форми оцінної активності.

Достатньо негативний відбиток на процесі морального розвитку дитини залишає несправедливість дорослих, яка не тільки пригнічує її спробу та бажання виправитися у кращий бік, а також викликає сильну образу. Ураховуючи цей вплив, учитель має стати взірцем для наслідування моральної поведінки, на яку будуть рівнятися діти. Роль учителя в даній ситуації є дуже важливою, відповідальною та неперевершеною, оскільки він повинен навчити своїх вихованців чесності та справедливості, на власному прикладі пояснити ці поняття. Виховний процес має будуватися з урахуванням таких випадків, у яких учень постає перед необхідністю самостійного морального вибору. Такі випадки для учнів всіх вікових категорій ні в якому разі не повинні бути подані як навчальні, або контролюючі, інакше їх виховне значення може бути зведене нанівець.

Результат духовно-морального виховання ми можемо побачити у відношенні школярів до інших людей, до своїх обов'язків, до своєї діяльності. На жаль, процес виховання загалом більше спрямований на розвиток інтелектуальних здібностей, а не культури та духовності. Духовною вважається будь-яка діяльність, за допомогою якої людина прямує до певної форми розвитку: емоційної, інтуїтивної, соціальної, і вказує на життєвість внутрішньої сили [9, 364].

Один із шляхів формування духовно-моральних цінностей на уроках реалізується через матеріал, який викладений у підручниках із таких навчальних предметів, як: читання, Я і Україна, математика тощо.

У ході вивчення навчального предмету «Читання» здійснюється інтелектуальний, морально-естетичний, мовленнєвий та літературний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формується громадянська позиція дитини, її відношення до навколишньої

дійсності, розвивається творча уява, збагачуються почуття, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра [3, 79].

Читання і розбір віршів, казок, розповідей та статей із навчальних книг допомагають дітям зрозуміти та дати оцінку моральним вчинкам людей. Діти мають можливість читати та аналізувати різноманітні оповідання, казки, до яких поставлено доступні запитання щодо дружби, справедливості, патріотизму, чесності тощо.

Зміст і тематика творів віддзеркалюють різноманітні сторони життя й діяльності учнів, розширюють їх світогляд, сприяють кращому засвоєнню важливих духовно-моральних цінностей, збагачують знання, сприяють вихованню кращих почуттів. Наприклад, виховання шанобливого ставлення до рідної мови спостерігається у творах Л. Забашти «Рідна мова», В. Лучука «Найрідніші слова», І. Січовика «Мова». Виховання патріотичних почуттів до Батьківщини – у творах А. Костецького «Батьківщина», М. Чернявського «Рідний край», Д. Чередниченка «Рідні краєвиди», М. Гоголя «Чудовий Дніпро». Виховання любові до рідної домівки, сім'ї простежується у творах І. Гнатюка «Наша хата», В. Лучука «Тільки мама», П. Осадчука «Я навчаюся у тата».

Виховання дбайливого відношення до природи мають на меті твори Л. Українки «Красо України, Подолля», С. Жупанина «Буду я природі другом», Л. Костенко «Перекинута шпаківня».

Програма з математики для 1–4 класів забезпечує збагачення та розвиток пізнавального досвіду дитини, застосування здобутих знань і вмінь у її повсякденному житті, виховання особистості школяра – формуються позитивні якості учня, саморегуляція, риси характеру, самостійність, чесність, працелюбство, емоційно-вольова сфера, акуратність, наполегливість тощо. Особливе місце в математичній освіті приділяється розв'язуванню задач. Одна з функцій задач – виховна, яка полягає у вихованні поваги до людей, волі, до праці, кмітливості, товариськості, стійкості під час розв'язування задач.

Наведемо деякі приклади задач, які реалізують виховну функцію:

2 клас: Микола восени обкопав 3 дерева, його татусь – 10 дерев, а дідусь – 6. На скільки менше дерев обкопав Микола, ніж дідусь? На скільки більше дерев обкопав татусь, ніж дідусь?

2 клас: Оленка вирізала з паперу витинанки. 7 витинанок вона подарувала своїм подругам. У неї залишилося ще 13 витинанок. Скільки витинанок вирізала Оленка?

3 клас: Дорослі і діти розчищали доріжки в парку. Дівчаток було 2, а хлопчиків 6. Дітей було у 2 рази більше, ніж дорослих. Скільки всього осіб розчищало доріжки?

3 клас: На годування птахів у зоопарку витратили ячменю 324 кг, проса 380 кг, а кукурудзи – на 128 кг менше, ніж проса. Скільки всього зерна витратили на годування птахів?

4 клас: Жабеня може пофарбувати паркан завдовжки 300 м за 6 днів, а Кіт може зробити це у два рази швидше. За скільки днів вони пофарбують паркан, працюючи разом?

Отже, через зміст задач із математики реалізуються різні напрями виховання, що дозволяють учням осмислити події, брати хороший приклад із персонажів задач тощо [7, 166].

Навчальний предмет «Я і Україна» має дві складові – суспільствознавчу та природознавчу. У формуванні загальнолюдських моральних цінностей важливу роль відіграє суспільствознавча складова програми. У 1–2 класах вона охоплює знання про людину як складно організовану моральну істоту; знання про українське суспільство, довкілля, способи пізнання й орієнтації в навколишньому житті, сприяє усвідомленню єдності компонентів: «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна»; розкриває взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві; передбачає активне спілкування дітей із природним і соціальним оточенням; накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей – етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських.

У 3–4 класах продовжує суспільствознавчу складову предмет «Громадянська освіта» і спрямовується на громадянське зростання особистості школяра, його соціалізацію. Він охоплює 5 тем: «Людина», «Людина серед людей», «Правила життя в суспільстві», «Культура», «Громадянські права та обов'язки» [7, 189].

Найважливішим виховним спрямуванням змісту є формування найбільш значущих цінностей для українського суспільства: патріотизму, справедливості, первинності духовного щодо матеріального, природолюбства, людинолюбства, працелюбства, взаємоповаги, виховання в дитини власного «Я», віри у свої сили; виховання гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

Отже, виховні цілі дисципліни пов'язані з вихованням особистісних якостей кожного учня, культури його поведінки, яка є адекватною по відношенню до моральних, етичних, естетичних норм і загальнолюдських цінностей у ставленні до навколишнього світу.

Таким чином, на наш погляд, саме моральні основи виховання та розвитку особистості є засобом формування духовності людини. Велику роль у духовно-моральному вихованні учнів відіграє позакласна робота. Практика показує, що чітко спланований позакласний педагогічний захід сприяє формуванню не тільки духовно, але й морально багатой особистості, розвитку дитячої ініціативи, засвоєнню нею системи морально-етичних норм, забезпечує розвиток почуттів, характеру, волі й високої моралі.

Існують основні принципи позакласної роботи. Оскільки одним із завдань позакласної діяльності є формування в учнів пізнавального інтересу до предмету, то принцип добровільності є одним із основних принципів позакласної роботи. Учень зобов'язаний виявляти щире бажання брати участь у позакласній роботі з даного предмета, а принцип урахування індивідуальних особливостей учнів є принципово важливим при організації позакласної діяльності. Даний принцип допомагає виявити рівні розвитку кожного учня і, виходячи із цього, коригувати всі види робіт, які були проведені з кожним школярем. Як і у вивченні будь-якого шкільного предмету, у позакласній діяльності визначальним є зміст, який при цьому підбирається довільно [8, 24].

Доцільний вибір форм роботи не визначає повністю ефективності позакласної роботи. При організації позакласної виховної роботи необхідно враховувати принцип систематичності та послідовності. Це означає, що безперервність позакласної роботи забезпечить міцний фундамент для досягнення конкретної мети.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Досягти оптимальних результатів у духовно-моральному вихованні можна за умови широкого використання в навчально-виховному процесі завдань, що мають інтегрований зміст. Даним дослідженням не вичерпується проблема формування духовно-моральних цінностей молодшого школяра, що потребує подальших наукових розвідок у розкритті та розробці змісту й технології формування готовності студентів до духовно-морального розвитку молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурхинов Д. М. Сільська школа на рубежі ХХІ століття / Д. М. Бурхинов, О. М. Денисова, Л. Ю. Муруева та ін. – Улан-Уде : БАТ «Республіканська друкарня», 2007. – 104 с.
2. Дем'янюк Т. Д. Духовно-моральне виховання особистості : інноваційний підхід : [навчально-метод. посібник] / [Дем'янюк Т. Д., Бех І. Д., Байрамова М. Г., Мельничук Л. С.]. – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти ; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – К. : Волинські обереги, 2007. – 316 с.
3. Зайченко І. В. Педагогіка : [навч. посібник]. / І. В. Зайченко. – К. : Освіта України, 2009. – 620 с.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» : за станом на 13 травня 1999 року / Законодавство про освіту. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 159 с.
5. Захарова А. В. Исследования самооценки младшего школьника в процессе учебной деятельности / А. В. Захарова. – К., 2002. – С. 65–69.
6. Особистісний підхід в освіті: концепція та технології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ped-kopilka.com.ua/blogs/mashanova-nadezhda/duhovno-nravstvenoe-vospitanie-mladshih-shkolnikov-2090.html>.
7. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 432 с.

8. Ступарик Б. М. Становлення ідеї національного виховання в українській педагогіці / Б. М. Ступарик // Укр. мова і л-ра в середніх шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 1 – С. 20–26.

9. Шадриков В. Д. Духовность и творчество / В. Д. Шадриков // Основные современные концепции творчества и одаренности. – М. : Мол. гвардия, 1997. – С. 361-370.

10. Шведова Н. Ю. Тлумачний словник російської мови / Н. Ю. Шведова, С. І. Ожегов. – М. : Просвещение, 1995. – 478 с.

РЕЗЮМЕ

Шевченко Ю. М., Абламонова В. И. Духовно-моральные ценности как основа духовного воспитания младших школьников.

Целью статьи является определение путей формирования духовно-нравственных ценностей как основы духовного воспитания младших школьников. В статье использованы теоретические методы педагогического исследования, которые позволяют проанализировать пути формирования духовно-нравственных ценностей младших школьников и обобщить основные положения современной теории и практики по данной проблеме. Результатами исследования являются вопросы определения подходов, различных форм воспитательного воздействия, вовлечение в учебный процесс интегрированных задач. Отмечается, что содержание учебных дисциплин, которые направлены на реализацию различных направлений воспитания, способствует формированию и усвоению духовно-нравственных ценностей. Через формирование читательской компетентности, воспитание бережного отношения к природе, обогащение и развитие познавательного опыта ребенка формируются духовно-нравственные ценности младших школьников. Воспитательный процесс должен строиться с учетом таких эпизодов, в которых ученик оказывается перед необходимостью самостоятельного нравственного выбора.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, духовное воспитание, младшие школьники, нравственный выбор, читательская компетентність

SUMMARY

Shevchenko Yu., Ablamonova V. Spiritual and moral values as the basis of spiritual education of junior schoolchildren.

The article identifies the ways of forming spiritual and moral values as the basis of junior school children's spiritual education. Methodological process of formation of spiritual and moral values as the basis of primary school children's spiritual education is presented by systemic, personal centered, dialogical, axiological, environmental and anthropological approaches. It reflects the interaction and correlation of fundamental scientific approaches to the problem that had been researched during the study.

It is pointed out that today it is necessary and very important to return to the eternal values of humanity, redefining the ideals that should lay the foundation of spirituality as initial directions of further development of human civilization. The development of spiritual qualities of personality should be the main objective of human existence and the ultimate goal of functioning of the system of education and upbringing.

In research work we used theoretical pedagogical research methods that allowed analyzing ways of creating spiritual and moral values of junior students and summarizing the main achievements of the modern theory and practice on this issue. The results of the study raise questions determining approaches, various forms of educational influence, involving tasks with integrated content of the educational process. Educational process should take into account such cases in which the student needs independent moral choice. Such cases are for students of all ages. They should not be presented as educational or controlling, or their

educational value can be reduced to nothing. Results of spiritual and moral education we can see in relation to pupils of other people to their duties to their activities.

The article states that one of the ways of formation of spiritual and moral values in class is the implementation of the tasks of spiritual and moral education through the material described in textbooks on subjects such as reading, I and Ukraine, math and other. After formation of reader's competence, respect for the nature, concentration and cognitive development of the child's experience formed the spiritual and moral values of primary school children.

It is noted that aimed at implementing in various areas of education content disciplines promote the absorption of spiritual and moral values. The present study does not exhaust the problem of formation of spiritual and moral values in junior students needs further scientific research in discovering and developing content and technology of formation of readiness of pupils to the spiritual and moral development.

Key words: *spiritual and moral values, spirituality, spiritual development, spiritual and moral improvement, spiritual consciousness, will of person.*